

8. Кость С. Західноукраїнська преса початку 1930-х років про голодомор. Наукові записки Міжнародної асоціації українців. Випуск 6. Київ, 2013. С. 41–52.
9. Лист з Києва. Діло (Львів). 1933. 30 червня (№ 167). С. 2.
10. Лист з Радянської України. Діло (Львів). 1933. 16 червня (№ 131). С. 2.
11. Лихоліття Великої України. Діло (Львів). 1933. 13 жовтня (№ 269). С. 1.
12. Малюк С. Привид голоду ще й досі не зникає. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2008. Випуск 18. С. 395–397.
13. Нужда й голод на Україні. Діло (Львів). 1933. 18 червня (№ 155). С. 2.
14. Поворот нашого земляка з більшовицького раю. Діло (Львів). 1933. 5 серпня (№ 203). С. 2.
15. Статистика голодової смерти. Діло (Львів). 1933. 23 серпня (№ 220). С. 3.
16. Страхіття на Радянській Україні. Діло (Львів). 1933. 6 серпня (№ 204). С. 1–2.
17. Страшне лихоліття населення на Україні. Діло (Львів). 1933. 6 вересня (№ 233). С. 1–2.
18. Чужинець про становище на Україні. Діло (Львів). 1933. 3 вересня (№ 230). С. 2. Підпис: Укбюро Женева.
19. Яценко А. Висвітлення голодомору 1932–1933 років в Україні на сторінках французької преси (за публікаціями «Діла»). Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2003. Випуск 23. С. 267–370.

УДК 908:94(477)«1921/1923»

Сергій Юрченко*

м. Кропивницький

ДІЯЛЬНІСТЬ АМЕРИКАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОПОМОГИ «АРА» НА ТЕРЕНАХ НАШОГО КРАЮ

У статті розглянуто питання діяльності Американської адміністрації допомоги на території України, в тому числі на теренах Єлисаветградщини; викладено інформацію про початок діяльності АРА; розкрито питання умов праці АРА на основі архівних документів та матеріалів; висвітлено значення діяльності АРА в радянській історіографіях.

Ключові слова: голод 1921-1923, міжнародна допомога, Американська Адміністрація Допомоги (АРА), Єлисаветградщина.

---

* Юрченко Сергій, провідний науковий співробітник відділу інформації та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

Актуальність проблеми. Дослідження голоду 1921–1923 років на теренах України завжди є і буде актуальною темою для вивчення цих трагічних сторінок, в яких з'являються все нові й нові деталі і факти. Для більшого розкриття тематики голоду, необхідно проаналізувати діяльність міжнародних організацій на теренах нашого краю та в Україні вцілому, в особливості Американської адміністрації допомоги під час голоду 1921–1923 років та значущість її заходів, щодо подолання тогочасної гуманітарної катастрофи.

Метою статті є з'ясування особливостей, умов та важливості діяльності Американської адміністрації допомоги під час голоду 1921–1923 років через призму архівних документів на території Єлисаветградщини.

Виклад основного матеріалу. Голод 1921–1923 років безумовно є трагічною сторінкою в історії українського народу. У південних губерніях УРСР кількість голодуючих взимку 1922 року становила близько 8 мільйонів осіб. Дана катастрофа мала досить значний спектр передумов, причин і звичайно не менш страшних наслідків. Головною причиною голоду часто називалися сильні посухи, що відбулися на території України в 1920–1921рр., проте це не зовсім так. Посухи на території країн були й раніше, проте таких масштабів вони не набували. Післявоєнна руїна, більшовицька та українська революція, громадянська війна в Росії, іноземна інтервенція — все це, так чи інакше, впливало, на ситуацію в країні. Попри все це, важливою причиною такого характеру голоду стала хаотична та агресивна політика нової більшовицької влади, її політики військового комунізму та неконтрольованої продрозкладки. Всі вищезазначені фактори вплинули на появу голоду на території самої РРФСР, а насильницьке та понаднормове витягування харчів в українського населення на користь голодуючих Кубані та Поволжя, спричинили поширення голоду й на південні українські губернії.

Перша офіційна заява про складну продовольчу ситуацію з'явилася в газеті «Правда» 26 червня 1921 року, проте мова йшла лише про російські території Поволжя. Вже 12 липня 1921 року була опублікована телеграма М. Горького до світової спільноти з закликом допомоги нужденним Поволжя, про південні регіони України мова досі не йшла [22, с. 61–66].

Звістки про кризову ситуацію в Московії дійшли до керівника American Relief Administration (ARA), тогочасного міністра торгівлі США Герберта Гувера, який оголосив про готовність надати допомогу голодуючому населенню [23, с. 62–63]. Сама ж АРА — це була добродійна організація, яка ставила за мету допомогти європейським країнам подолати післявоєнну розруху, а також цим самим зміцнити економічні та політичні позиції Сполучених Штатів.

Після переговорів в Ризі, 20 серпня 1921 року, між АРА та РРФСР був підписаний договір про гуманітарне забезпечення неврожайних регіонів. Про складну ситуацію в українських регіонах радянська влада мовчала, тому до зими АРА навіть і не здогадувалася про необхідність допомоги українському населенню [24, с. 150–160].

Одночасно з цими подіями голод в УРСР з початку осені стрімко зростав, й лише в грудні, коли положення стало надскладним, радянська влада офіційно визнала голод в українських губерніях і розпочала так чи інакше робити кроки до його подолання [22, с. 63]. АРА також вирішила поширити свою допомогу і вже 10 січня 1922 року між уповноваженим АРА в Росії Вільямом Хаскелом та головою уряду УСРР Християном Раковським був підписаний аналогічний, як з РСФРР, договір [24 с. 151].

Варто зазначити, що попри підписання договору взимку, комітет розпочав свою роботу з весни, а у штатний режим роботи на Єлисаветградщині увійшов з літа 1922 року.

Для розуміння масштабів голоду на території повіту, згідно з витягом засідань конференції компомголів, а саме доповіді Єлисаветградського Уїздкомпомгола, станом на січень 1922 року, в повіті налічується 76 519 голодуючих осіб, в лютому ця цифра збільшується на 20%. Згідно підрахунків — це близько 91 822 осіб, а в березні до голодуючих відносилося майже 40% всього населення повіту[1, арк. 81].

Першими завданнями для Комітету АРА стало створення підкомітетів в окремих волостях та повітах з метою більш унормованого розподілу обов'язків та забезпечення людей робочими місцями. Тому, на території Єлисаветградського повіту протягом червня-липня 1922 року було організовано понад 40 підкомітетів АРА, про що свідчать наявні архівні документи[16, арк. 1–6, 1–6 зв.].

Американська адміністрація допомоги ставила собі за першочергову мету — порятунок голодуючих дітей, проте займалася одночасно й допомогою дорослим, які цього потребували. Був здійснений перепис населення, шляхом поділу його на категорії: дітей до 14 років та дорослих, про що свідчать відомості зі списків «Список взрослых граждан села Березовки» та «Список детей села Березовка» [18, арк. 1],[19, арк. 9].

Кожен з дорослих, хто отримував т.зв. пайок, мав розписатися в списку, діти у свою чергу, згідно з ідентичним іменним списком отримували спеціальні дитячі картки, про що свідчить чітко складена інструкція повітовим підкомітетам АРА[17, арк. 21].

Меню для голодуючих не вирізнялося певним різноманіттям, проте раціон мав все необхідне. Розмір пайків був чітко зафіксований з урахуванням ресурсів Комітету та необхідного розміру денної норми [7, арк. 64]:

Примітка:

1 дитяча пайка дорівнює,
1 для дорослих дорівнює 20 ф. крупи — (так у докум.)
Какао ..... 0, 94 зол.
Молоко..... 8, 41 зол.
Хліб..... 24 зол.
Цукор ..... 3, 75.
Борошно ..... 5, 89 зол.
Крупа..... 12, 72.
Жири..... 2, 01 зол. (так у докум.)

Із загальної кількості пайків, дітям, що харчуються, у їдальнях відпускається гаряча їжа, решта пайків відпускається в сухому вигляді.

Щоденне меню по їдальням «Ара»:

Неділя: ..... каша, какао, хліб.
Понеділок:..... каша, хліб.
Вівторок: ..... галушки, какао та печиво.
Середа: ..... каша, хліб.
Четвер: ..... какао, каша, хліб.
П'ятниця: ..... галушки, хліб.
Субота:..... каша, хліб.

Для організації харчування представники АРА уклали договори з місцевими організаціями, які постачали їм необхідну сировину, як приклад найбільш важливими були договори з хлібопекарнями, які мали на адекватних умовах постачати АРА хліб, шляхом отримання від організації необхідної кількості муки [20, арк. 23]. Крім цього уклалися необхідні договори з Здраввідділом, Комунвідділом, Совбез тощо.

Попри отримання ресурсів від місцевих організацій, АРА мала й власний інвентар. Поставляючи в радянські порти провіант, міжнародна організація транспортувала їх у власних мішках, склянках та вела чітку інвентаризацію всіх ресурсів, тому продукти перекладалися в тари підкомітету, а інвентар АРА повертали [17, арк. 21].

Аналізуючи теми транспортування, інвентаризації, нам потрібно висвітлити момент, в яких саме умовах працювала Американська організація допомоги. АРА, як організація, яка дійсно прагнула допомогти, в результаті не отримала вдячності. Для необхідних їм потреб, в особливості, організації їдальень для голодуючих, виділялися досить різні приміщення, як і на

території заводів, шкіл, де були власні їдальні, так часто й досить занедбані будівлі, які АРА відновлювала самотужки, або домагалася ремонту від влади шляхом прохань. Зустрічаються випадки, коли приміщення були взагалі без вікон, поганою водопровідною системою [9, арк. 135], або взагалі її відсутністю, так само як і облаштовані місця для встановлення обладнання [6, арк. 52], що звичайно ускладнювало можливості роботи й дуже сильно її гальмувало. Так, за одним з протоколів, повідомляється, що у приміщенні їдальні у більшості вікон відсутнє скло, та свідчення сторожа про спроби невідомих пробратися через них до приміщення їдальні вночі [8, арк. 122].

Подібні випадки крадіжок, або їх спроб були частими випадками, що ускладнювало роботу комітету. Деякі випадки крадіжки змушували представників АРА робити крайні кроки й запрошувати для охорони складів беззмінний наряд міліції [5, арк. 32], який доводилось теж годувати або подавати прохання про встановлення паркана з колючою проволокою [10, арк. 137]

Крім цього, часті випадки крадіжки показує недостача продуктів під час перевантаження вантажу із вагона в вагон, пояснюючи це «розсипанням» та «розтрушуванням» [13, арк. 164].

Ще однією проблемою, яка на нашу думку теж є досить важливою — це відсутність безперебійного постачання ряду ресурсів. Їжа в їдальнях на широкий спектр людей готувалася переважно у великих котлах та шляхом їх опалення дровами. Внаслідок відсутності регулярних постачань, дрова часто закінчувалися, що повністю зупиняло роботу їдальні та не давало змогу виконувати поставлені задачі. Внаслідок чого були часті звернення та прохання до лісstromу, про видачу деревини для їдалень [11, арк. 155].

Значною проблемою для Комітету АРА, була значна недовіра до нього, що призводило до частих актів ревізій їдалень «незрозумілими особами», що вносило свій дискомфорт та відривало співробітників від своїх обов'язків [3, арк. 18]. Дану проблему АРА прагнула вирішити шляхом введення мандатної системи, тобто, лише за наявності спеціального мандата від уповноваженого АРА по повіту, особа могла здійснювати ревізію приміщень їдальні [4, арк. 15].

Яскравим актом неповаги та недовіри до Американської організації допомоги був випадок, коли працівники однієї із їдалень АРА «були побиті нетверезим сторожем однієї із шкіл, який акцентував, що він член КПУ». Попри те, що серед робітників АРА теж були члени КПУ, які не підтримували такої незадовільної поведінки до співробітників міжнародної організації [12, арк. 186].

Отже, ми можемо з вами бачити дуже складні умови в яких працювала Американська адміністрація допомоги, що безумовно впливало на її здат-

ність надати допомогу тим, хто її потребував, й подібні складності могли коштувати комусь життя через голодну смерть.

Проте, попри подібні умови, АРА намагалася виконувати поставлені перед собою задачі. Згідно з довідками за листопад-грудень 1922 р. АРА годувала по Єлисаветградському повіту від п'яти до десяти тисяч дітей та дорослих, які цього гостро потребували [15, арк. 1]. По повіту, за свідченнями архівних документів, станом на липень 1922 року було відкрито 132 їдальні, в яких годувалися 31061 дитина та 27816 дорослих [14, арк. 111]. На цей час комітет АРА частково фінансувався радянською владою, яка згідно з даними витрачала щомісячно більше мільйона рублів. Об'єм наданої підтримки з боку цієї організації в грошовому еквіваленті для більшовицької країни був значно більший і за різними оцінками складав від двадцяти до тридцяти мільйонів доларів США [24, арк. 49–51]. Окрім розв'язання питання голоду, АРА безпосередньо займалася й питанням епідемій, які масово «ходили» серед населення, в особливості епідемії холери. Згідно з постановами, всі, хто відвідував їдальні АРА мали бути вакциновані, для запобігання появи чи поширення епідеміологічного осередку [2, арк. 9].

Звичайно, врятувати всіх не було можливим, про що свідчать показники смертності з березня по листопад 1922 року, які перевищували показник в тисячу людей лише в межах м.Єлисаветграда, проте на нашу думку ці цифри є заниженими.

Проаналізувавши діяльність та вплив Американської адміністрації допомоги на розв'язання питання голоду важливо зазначити, як це надалі було висвітлено у радянській та українській історіографії.

Частина дослідників в ході аналізу радянських робіт присвячених голоду 1921–1923 рр. та діяльності організації АРА розподілили їх на 3 періоди: дослідження 20-х років, дослідження 30–80 х рр. та роботи кінця 80-х років ХХ ст. [21, с. 1] Перший період наукових робіт був позбавлений ворожого ставлення до міжнародної організації й попри те, що здебільшого увага акцентувалася на роботі радянських установ, проте уявити масив роботи, який виконувала АРА можливо. Саме публікація Карла Ландера в радянській енциклопедії й надає нам кількісні цифри людей, яким була надана допомога від організації [21, с. 2]. Найскладнішим періодом є 1930–80 рр. коли АРА, інші міжнародні організації та їх дії втратили значущість, а в після воєнні роки отримали статус ворогів, шпигунів, які діяли в інтересах Антанти та США та прагнули усунути радянську владу, про що у своїй статті 1947 року наголошував Микола Рубінштейн [21, с. 2]. Саме поняття «голод» у цей час майже не використовувалося, а про АРА друкувалися переважно статті в радянській енциклопедії. Яскраві зміни риторики в даній енциклопедії можна відслідкувати тоді, коли стаття про

Американську адміністрацію допомоги з декількох тисяч знаків знижується до 600 знаків у 70-х рр. ХХ ст. На нашу думку, це пояснюється війною ідеологій, комунізму проти капіталізму, яка переросла у протистояння в межах холодної війни, що банально не давало СРСР визнати допомоги від американських організацій, а довести можливість самостійного успіху над всіма кризами всередині союзу рад.

Загалом, українська історіографія з питання діяльності АРА мала дзеркальний характер. Питання діяльності American Relief Administration було досить вагомим та глибоко розроблялося завдяки наявності та вивченню архівних документів. Значна частина робіт виконана миколаївськими дослідниками Ольгою Баковецькою, Миколою Шитюком тощо, які займалися дослідженням міжнародних організацій Місії Нансена, Джойнт, згадуючи при цьому АРА та їх діяльності в період голоду 1921–1923 років.

Державний архів Кіровоградської області постійно проводить дослідницькі роботи з вивчення таких трагічних сторінок, як голод 1921–1922 років. Так, у 2003 році архів спільно з КДПУ ім. Винниченка підготував збірку «Безкровна війна».

Спільне авторство дало змогу підготувати ґрунтовний збірник архівних документів та матеріалів, в якому містяться відомості про діяльність АРА.

Висновок. Діяльність Американської Адміністрації Допомоги на території України та на теренах нашого краю включно мала неабияку цінність, адже на постачання продуктів, ресурсів, організацією всієї роботи були витрачені мільйони доларів, але водночас були врятовані значна кількість життів, адже згідно з підрахунками дослідників, АРА видавала додаткове харчування близько десятиом мільйонам людей. Попри те, що можна зробити ряд припущень, що представники міжнародної організації дійсно могли проводити певну розвідувальну діяльність та шпіонаж, адже іноземна інтервенція в Росію закінчилася зовсім нещодавно, АРА виконувала поставлену перед собою задачу, відкидаючи на задній план боротьбу ідеологій. Зосередивши значні ресурси, була пророблена шалена робота з організації виробництва пайків для населення, нормованих і своєчасних обідів та безперебійного постачання хліба для тих, хто його дійсно потребував. Комітет АРА організував лише за перші активні місяці своєї роботи в Єлисаветградському повіті більш як 40 підкомітетів розмістивши їх в найбільших повітових селах місті та безпосередньо у Єлисаветграді. Було відкрито понад 130 їдальнь, які працювали у понаднормовому режимі, задля успішного забезпечення людей продовольством.

Проте, їхня діяльність зустріла значні перешкоди, які так чи інакше впливали на досягнення необхідного результату, розпочинаючи від браку ресурсів, закінчуючи недовірою та постійними ревізіями до їдальнь.

Як результат, попри все, діяльність АРА була надважливою у вирішенні тогочасних катаклізмів на території Єлисаветградщини та України загалом, проте визнання та вдячності міжнародна організація не отримала внаслідок кістякової радянської ідеології.

Використані джерела та література:

1. Державний архів Кіровоградської області, Ф.Р-1074, оп. 1, спр. 39, арк.81.
2. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 8, арк. 9.
3. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 8, арк.18
4. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 8, арк. 15.
5. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 8, арк. 32
6. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 8, арк. 52
7. ДАКіроО Ф.Р-1074, оп. 1, спр. 40, арк. 64.
8. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 8, арк. 122.
9. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 8, арк. 135.
10. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 8, арк. 137.
11. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 8, арк. 155
12. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 8, арк. 186
13. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр.22, арк. 164.
14. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр.7, арк. 111.
15. ДАКіроО, Ф.Р-1074, оп. 1, спр. 68, арк.1.
16. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 24, арк. 1-6, 1-6 зв.
17. ДАКіроО, Ф.Р-336, оп. 1, спр.1, арк. 21
18. ДАКіроО, Ф.Р-336, оп. 1, спр.2, арк. 1.
19. ДАКіроО, Ф.Р-336, оп. 1, спр.2, арк. 9.
20. ДАКіроО, Ф.Р-2511, оп. 1, спр. 10, арк. 23.
21. Говоруха В.А. Іноземна допомога АРА в Україні: радянська та українська історіографія. Zaporizhzhia Historical Review. Вип. 2. № 54.
22. Єрмакова, В.Я. Діяльність міжнародних організацій АРА та «Джойнт» по наданню допомоги дитячому населенню Східного Поділля в умовах голоду (1921-1923 рр.). Сумський історико-архівний журнал. 2014. № 23. С. 61-66.
23. Михайловський Т.О. Діяльність міжнародних організацій на Миколаївщині у 20-х рр. ХХ ст. Краєзнавство. 2010. № 4. С. 150-160. На сторінках енциклопедичних видань радянської доби. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2016. Вип. 2. С.49- 51.
24. Погромський В.О. Висвітлення діяльності АРА (Американської адміністрації допомоги) за часів голоду 1921 – 1923 рр. в Україні та СРСР